

HORNYÁK MÁRIA

Brunszvik Teréz óvodái és a sajtó

1828. június 1-jén, vagyis két- és félévvel azután, hogy Széchenyi István felajánlotta birtokai egy évi jövedelmét a Magyar Tudós Társaság céljaira, Brunszvik Teréz grófnő¹ megnyitotta Budán hazánk, sőt Közép-Európa legkorábbi „kisgyermekiskoláját” (infant school), amely idővel a kisdedovó intézet, illetve az óvoda elnevezést kapta. A hazai óvodaügy hőskorának első éveiben az új gyermekintézmény Pest-Budáról tovább terjedt Besztercebányára, Kolozsvárra, Pozsonyba, Nagyszombatba.

Teréz grófnő, aki földi misszióját, a szellemi anyaságot Istentől eredeztette („Elfogadom az összes rászoruló gyermeket, akit a Gondviselés nekem szán!” – tette meg fogadalmát 1809-ben²), nyomban felismerte, hogy hivatása megéléséhez milyen kiváló terepet kínál az infant school, óvodaalapításait tehát elsősorban ez a felismerés motiválta.

„Egy olyan intézet alapítójának lehetni, amely igazán jó keresztényeket, jó és erkölcsös embereket nevel, és így gátat szab az általános romlásnak, nagyon boldogító érzés” – írja, mondván, hogy ezek az új gyermekintézmények „a vallásosságra és er-

¹ Brunszvik Teréz grófnő (1775–1861): báró Seeberg Anna és a magas rangú államhivatalnok (utóbb: királyi biztos, titkos tanácsos, főispán) gróf Brunszvik Antal leánya. Européer műveltségét nagyrészt önképzés útján szerezte. Életét kezdettől fogva a köz javára akarta szentelni, konkrét hivatását azonban csak 34 évesen, a jeles svájci nevelőnél, Heinrich Pestalozzinál tett látogatás (1808 ősze) után ismerte fel, amikor is egy döntő istenélményét követően kimondta: „Elfogadom az összes rászoruló gyermeket, akit a Gondviselés nekem szán!” A ’szellemi anyaság’ fogalmával jelölhető hivatásának legismertebb vetülete óvodaalapítói tevékenysége volt, emellett azonban a leánynevelés és a nevelőnőképzés érdekében is sokat tevékenykedett. – Az 1990 utáni irodalomból l.: „Nőtton nő tiszta fénye.” *Tanulmányok Brunszvik Teréz emlékezetére.* (Szerk.: HORNYÁK Mária.) Bp. 1996; HORNYÁK Mária: *Az óvodaalapító Brunszvik Teréz élethivatása.* = Ma és Holnap (22.) 1994. 1. sz. 10–13.; Uő: *Brunszvik Teréz, a „gyermekbarátja” 220 éve született. 1–2.* = Óvodai Nevelés (48.) 1995. 10. sz. 382–383., (49.) 1996. 1. sz. 15–16.; Uő: „Én pedagógus vagyok...” *Brunszvik Teréz életpályája és gondolatai. 1–2.* = Tani-Tani (14–15.) 2000. 125–129., (16–17.) 2001. 164–170.; Uő: *Brunszvik Teréz és Heinrich Pestalozzi* In: *A XIX. századi magyar pedagógusok a polgárosodásért.* (Szerk.: DOMBI Alice–OLÁH János.) Gyula, 2003. 128–133.; Uő: *Brunszvik Teréz, „a Haza leánya”.* = BRUNSZVIK Teréz: „Magyarország, Veled az Isten!” *Naplófeljegyzései 1848–1849.* (S.a.r., bevez., jegyz. HORNYÁK Mária.) Bp. 1999.

² L. HORNYÁK Mária: *Első óvodánk története (Buda-Krisztinaváros), 1828–1867.* Martonvásár, 2003. 7.

kölcsi javításra hívatottak, és az a feladatuk, hogy a jó csiráit hintsék szét ott, ahol egyébként a bűn vetése burjánzott”.³

Ám a kiseddóvás úttörője, aki azt szerette volna, hogy „szép hazánk hamarosan Isten kertjéhez hasonlítson”, tudván tudta, hogy kortársainak jó része a vallás iránt közömbös, (sőt olykor ellenséges), őket tehát filantróp célkitűzések megfogalmazásával és az új intézmény gyakorlati hasznának ecsetelésével próbálta megnyerni. Így csatlakoztak az általa elindított óvodai mozgalomhoz az „emberbarát gazdagok”, sőt a kevésbé tehetősek is, akiket a szegény nép elmaradottsága és nyomora sarkallt cselekvésre. Összefogásuknak köszönhetően néhány év alatt 12 alapítás történt.

A hazai óvodaiügy hőskorának első esztendeit Brunsvik Teréz neve fémjelzi, aki közben Bécs, Linz és München első kiseddóvóinak felállításából is részt vállalt. Szintén ő hozta létre 1830-ban az első országos hatáskörűnek tervezett óvodai társulást („Nemzeti Egyesület a kiseddek koránti nevelésére nézve”), ez azonban rosszul gazdálkodott, és két év múlva, az alapító távollétében önmagát feloszlatta. Mindez része volt irigyei és rosszakarói mesterkedéseinek, akiknek vádaskodása (pl. hogy az intézeteiben kis karbonárikat [értsd: forradalmárokat] nevel) oda hatott, hogy József nádor az óvodáit 1832. június 1-jével a Budai Jótékony Nőegylet, illetve a pesti városi magisztrátus fennhatósága alá helyezte.

A következő évek az átmenet időszaka. Teréz grófnő, jóllehet első óvodáinak elvesztése nagyon megviselte, nem adja fel könnyen. Először is a krisztinavárosi intézet mellett létesített ipariskolájával együtt áttelepül Pestre, a kiseddóvo nevelők képzését és továbbképzését pedig a Belvárosban újonnan létesített „példányintézetben” folytatja. Egyebek mellett „a Pest megyei rendek” támogatására számít. Hozzájuk írja a *Tekintetes nemes Pest, Pilis és Solt, törvényesen egyesült vármegyékhez a' kis gyermeki gyám és gondviselő intézetek tárgyában az [...] intézeteknek megtekintésére kiküldetett biztosság által benyújtott alázatos kinyilatkoztatása gróf Brunswick [sic!] Mária Theréziának* című és 1832 végén kinyomtatott 7 oldalas összeállítását, amelynek végén óvodáit, „mint a' Nemzetiségnek terjesztésére különösen célirányos eszközöket” is „a tekintetes rendek” figyelmébe ajánlja. A nyilatkozat (a jeles nagykorósi professzor Wurga János 1838-ból való kijelentése szerint) „koronája a' népnevelésről szóló óhajtnak”,⁴ ennek ellenére a várt eredmény elmarad.

Másfél év múlva Brunsvik Teréz megkeseredetten elhagyja Pestet. Távozását a vállalkozásai közül csak a belvárosi óvoda éli túl, néhány támogatójának köszönhetően. Hazajötté után ismét lépéseket tesz egy újabb, s immár valóban országos jellegű óvodai egyesület létrehozására. Alapító levelét 1834. augusztus 2-án elsőként ő írja alá, az okiraton azonban annak a Festetics Leó grófnak a neve is ott szerepel, aki később főszerepet játszott abban, hogy a kiseddóvás úttörője az óvodai mozgalom peremére szorult. Mindez 1836. március 5-én, a Kiseddóvo Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület (röviden: Terjesztő Egyesület) megalakulá-

³ Uo. 14. (Brunsvik Teréz 1828. március 26-án kelt levele Vörösnéhez)

⁴ WARGA János: *A' kiseddóvo intézetekről*. [Ism.] = Figyelmező 1838. júl. 24. 29. sz. 461–467. h.

sakor lett nyilvánvalóvá, amikor Brunszvik Teréz nem kapott helyet az egyesület igazgató választmányában.

Miután felvázoltuk a hazai óvodaügy hőskorának kezdeti fejezetét, nézzük meg, hogyan néz ki mindez az időszaki sajtó, eme sajátos forrásanyag tükrében, és milyen szerepet játszottak a hazai lapok az óvoda elterjedésében és a kiseddévás ügynek népszerűsítésében!

Kérdéseink megválaszolása az egykorú sajtó óvodai híryanagjának és egyéb írásainak tüzetes ismeretét feltételezi, ezek számbavétele azonban mind ez ideig nem történt meg, a rendelkezésünkre álló bibliográfiai segédletek pedig legfeljebb a tovább-kutatáshoz nyújtanak támpontokat. Az I. Tóth Zoltán nevével fémjelzett, és az 1825–1867 közti időszakot felölelő történeti bibliográfiánk „Oktatás, iskolák” fejezetének második, „Kiseddévók” című része az 1848 előtti évekből mindössze 16 cikkre hívja fel a figyelmet.⁵ Szintén ebből az időszakból a *Budapest történetének bibliográfiája* (szintén az „Oktatás, iskolák” című részben, az „Óvodák” címszó alatt) 34 újság- és folyóiratcikk adatait közli.⁶ Átnéztük a Brunszvik Terézzel kapcsolatos bibliográfiát is, amelynek cikkanyaga ugyan jelentős, az 1848 előtti sajtóból azonban mindössze 7 írásra utal.⁷ Összehasonlításként megemlítjük, hogy az óvodatörténész Vág Ottó csupán két lap (a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, Hasznos Mulatságok*) két évfolyamából (1829–1830) 8, részben folytatásos újságközleményt sorakoztat fel, lapalji jegyzetben pedig további cikkekre is utal.⁸ A fentieket tapasztalva határoztuk el, hogy az óvodai témájú írások összegyűjtése (és egy majdani bibliográfia összeállítása) céljából a reformkori sajtó egészét áttanulmányozzuk.

Fő segédleteink a Kókay György szerkesztette magyar sajtótörténeti kézikönyv⁹, valamint V. Busa Margit sajtóbibliográfiája voltak¹⁰. Ez utóbbi szerint az 1820-as évek második felében Magyarországon és Erdélyben évente átlag mintegy 14–16, főként magyar és német nyelvű orgánum jelent meg. Az 1831-ben közreadott lapok számát a fenti kézikönyv 27-re teszi, mondván, hogy ezek között volt „12 magyar, 11 német, 2 szláv és 2 latin nyelvű”.¹¹ Az időszaki sajtótermékek száma és példányszáma is folyamatosan növekedett, így 1836-ból V. Busa Margit már

⁵ *Magyar történeti bibliográfia 1825–1867. III.* (Szerk.: I. TÓTH Zoltán.) Bp. 1950. 249–250.

⁶ *Budapest történetének bibliográfiája 1686–1950. VI.* (Főszerk.: BERZA László.) Bp. 1969. 160–165.

⁷ HORÁNSZKY Nándor, ifj.: *Brunszvik Teréz élete és működése a bibliográfia tükrében.* = Magyar Pedagógia (1.) 1961. 331–335.

⁸ *Brunszvik Teréz szerepe az első magyarországi óvodák létrehozásában.* (Dokumentumok. Összeáll.: VÁG Ottó) In: *Brunszvik Teréz pedagógiai munkássága.* Bp. 1962. 54–61.

⁹ *A magyar sajtó története. I. 1705–1848.* (Szerk.: KÓKAY György.) Bp. 1979.

¹⁰ *Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849. 1/1–2.* (Összeáll.: V. BUSA Margit.) Bp. 1986. A felsorolásban szereplő lapok között vannak, amelyek ma már nem lelhetők fel. Ugyanakkor egyes toldalékok és mellékletek önálló sajtóorgánumnak tekintése megkérdőjelezhető. (Ezek a könyvtárakban is többnyire a főlapba kötve találhatóak.) Emiatt bizonytalankodtunk a megjelenő lapok számának meghatározásában.

¹¹ *A magyar sajtó története. I. 1705–1848.* (Szerk.: KÓKAY György.) Bp. 1979. 366.

39, köztük 25 magyar lapcímet tud felsorolni.¹² Időközben számos orgánum megszűnt, s ezek helyébe új, nemegyszer kérész életű vállalkozások léptek, úgyhogy még ennek az általunk vizsgált nyolc esztendőnek a sajtótermése is igen kiterjedt.

Márpedig, amint azt lépten-nyomon tapasztaltuk, óvodai tárgyú írások elvileg minden „folyóírásban” előfordulhatnak. Részben a téma az idő szerinti népszerűsége miatt, részben pedig azért, mert az akkoriban nálunk még hiányzó pedagógiai szaksajtó szerepét a többi lap igyekezett pótolni.¹³

Az egykorú periodikák körében tett kitérőnk után nézzük meg, milyen szerepet játszott a sajtó a hazai óvodatörténet kezdeteit illetően! A főbb kérdéseink: Volt-e része az időszaki sajtónak abban, hogy a londoni infant school híre eljutott Pest-Budára? Elősegítette-e az első intézetek megalapítását és az óvodai mozgalom országossá terebélyesedését? Hozzájárult-e az óvodával kapcsolatos főbb kérdések tisztázásához, a pedagógiai elképzelések megismertetéséhez? Melyik lapokban jelent meg a legtöbb óvodai hír, beszámoló, tanulmány? Melyek a legfontosabb óvodai cikkek, és kiknek a tollából származnak? Kérdések és kérdéskörök, amelyek megvizsgálása új tények és összefüggések felderítésének ígéretét rejti.

Ha az első kérdést, (hogy t.i. volt-e szerepe a sajtónak abban, hogy az infant school híre eljutott Pest-Budára) egyszavas válasszal akarnánk elintézni, akkor az egyértelműen a 'nem' lenne. Szeretnénk azonban a problémának kicsit a mélyére nézni, annál is inkább, mivel az időszaki sajtó ez irányú passzivitása (érzéketlensége?) egyáltalán nem tekinthető magától értetődőnek. Egyrészt azért nem, mivel az egykorú szerkesztők „vigyázó szeme” előszeretettel pásztázta a brit szigetországot, amely a lapok legkülönbözőbb rovatai számára folyamatosan bőséges anyaggal szolgált. Nézzük pl. vezető fővárosi lapunk, a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* híryanagát és a szakkönyveket ismertető „Tudományos dolgok” című rovatát! Vagy a hetenként kétszer megjelenő melléklapját, a *Hasznos Multságokat*. Ez utóbbi a 'kődös Albion' kapcsán csak 1825-ben az alábbi témákról értekezett: a brit kereskedelem, a londoni főposta, a New-Gate-i tömlőc, a skóciai jövőmondók, pestis és tűz Londonban, a birminghami masinák, az angol gőzhajók, újságok, fazekekasság, szokások, öklözés stb., valamint az „Angliai fabrikákban dolgozó Napszamosoknak kínos kenyérkeresése”. Még az angol „universitásokkal” is foglalkozik, a brit fővárosban hat éve létező új intézménytípusról (infant school) és Samuel Wilderspin ezt ismertető könyvéről azonban, amelyet épp ebben az 1825-ös évben adtak ki harmadszor,¹⁴ egyetlen szóval sem emlékezik meg. A többi lapunk szintén nem.

¹² L. *Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849. II/2.* (Összeáll.: V. BUSA Margit.) Bp. 1986. 597–598.

¹³ Első pedagógiai lapjaink a *Religio és Nevelés* (1841–1849), valamint a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (1842–1848) voltak. Az óvodai időszaki sajtó első zsengeje (*Közlemények az Elemi Nevelés Köréből*) 1843-ban jelent meg, de csupán egyetlen számot ért meg.

¹⁴ WILDERSPIN, Samuel: *Infant education...* 3rd ed. London, 1825.

A magyarországi sajtó azonban nemcsak az angliai hírek, hanem a nevelésügyi témák iránt is igen nyitott volt, és számos tudományos és ismeretterjesztő cikkben adott teret az oktatás és nevelés elméleti, módszertani, gyakorlati kérdéseinek, és a jeles nevelők és pedagógiai iskolák, intézetek ismertetésének. A legdivatosabb témák a nőnevelés, a tanítóképzés, továbbá az anyanyelvi oktatás kérdései voltak. Lezajlottak az első országos sajtóviták is, többek között Heinrich Pestalozziról,¹⁵ az yverduni intézethez hasonlóan világhírré jutó másik skóciai intézményről viszont, amelyet 1816-ban Robert Owen állított fel New Lanarkban, a hazai lapok mélyen hallgattak. A Pozsonyban 1764-ben alapított patinás *Pressburger Zeitung* 1817-ben két kisebb közlemény¹⁶ erejéig megemlékezik „egy bizonyos Owen”-ről, aki egy tervezetet nyújtott be a parlament szegényügyi bizottságához, s ebben nevelési elgondolások is szerepeltek,¹⁷ ugyanakkor nem említi Owen korszakos újítását, a „Jellemátalakítási Intézetének” keretein belül egy éve működő ’preparatory school’-t, (a 7 évesnél fiatalabb gyermekek részére felállított ’előkészítő iskolát’), amelynek szívében a playground (játszótér) alkotta. Márpedig, mint tudjuk, ez a később „infant school”-nak keresztelt intézet volt az óvoda őse.

A Brunszvik Teréz által is olvasott *Gemeinnützige Blätter* (az *Ofner und Pester Zeitung* melléklapja), amely előszeretettel mutatott be hazai és külföldi intézményeket, 1823-ban közzétett egy írást, amely a címe (Die Colonie New Lanark) alapján sokat ígért. Ebből az egykorú olvasó megtudhatta, hogy Owen munkástelepe az 1800 felnőtt mellett 350 gyermeket számlál, és hogy (a kórházon és hidegmelegvizés fürdön kívül) egy 20 tanítót és tanítónőt foglalkoztató, és „egészen Pestalozzi alapelvei szerint” működő iskola áll a rendelkezésükre, az infant school-ról azonban itt sem történik említés.¹⁸

Közben az intézet híre – nem kis részben Wilderspin említett könyvének köszönhetően – világszerte terjed. A német olvasóközönség ez irányú értesüléseit elsősorban a Darmstadtban szerkesztett pedagógiai lapnak, az *Allgemeine Schulzeitung*-nak köszönheti, amely 1824 márciusában ismerteti Wilderspin művének első, 1823. évi kiadását,¹⁹ később pedig az Infant School Society tájékoztató füzetét²⁰

¹⁵ L. FEHÉR Katalin: *Sajtóvita Pestalozzi módszeréről 1817-ben.* = Magyar Könyvszemle 1999. 1. 97–103.

¹⁶ *Presburger Zeitung* (54.) 1817. szept. 2. 68. sz. 889., és szept. 5. 69. sz. 904.

¹⁷ A tervezet címe magyarul: Jelentés a gyáripari és dolgozó szegényeket segélyező társaság bizottságához. L. VÁG Ottó: *Az óvodai nevelés kialakulása.* Bp. 1969. 135.

¹⁸ *Die Colonie New Lanark.* = *Gemeinnützige Blätter* (13.) 1823. szept. 4. 71. sz. 567–568. (A lap 1830/44. száma (jún. 3. 345–347.) egy bizonyos Carter útleírásából (Skócia 1825–1827) idézve bemutatja a szóban forgó tanintézetet – az infant school nélkül. Ez utóbbi tudniillik nem élte túl Owen távozását, aki 1824-ben Amerikába utazott. (L. VÁG: *i. m.* 133.)

¹⁹ *Volksschulen.* = *Allgemeine Schulzeitung* 1824. márc. 17. 22. sz. 168–170. h. (A Wilderspin-mű első kiadása *On the Importance of Educating the Infant Children of the Poor* címmel jelent meg.)

²⁰ *Londoner Anstalt für Kinder von den Schuljahren. 1–2.* = *Allgemeine Schulzeitung* Abt. 1. (1.) 1824. okt. 27. 86. sz. 745–749., okt. 30. 87. sz. 753–756. h.

is közzéteszi. Az augsburgi *Allgemeine Zeitung* (ez lesz később Brunsvik Teréz kedvenc lapja) 1825-ben, egy londoni hír kapcsán ír a kisgyermek iskoláiról,²¹ Karl Gerold, a neves bécsi kiadó pedig 1826 januárjában az *Allgemeine Schulzeitung*-ban jelenti, hogy immár nyomdában van a Wilderspin-mű német fordítása.²² A bécsi húsvéti vásárra időzített könyvújdonságról a *Wiener Zeitung* hosszú ismertetést közöl, s ezt kétszer megismétli,²³ a magyarországi sajtó azonban erre sem reflektál.²⁴

Az ominózus, szóban forgó kötet végül a bécsi Joseph és Thugut Heinrich (apa és fia) jóvoltából „azon melegében,” a nyomdából jutott el Brunsvik Terézhez, aki mindebben a Gondviselés kezét látta. „A 3. oldalt olvasva éreztem, ez kell nekünk itt, a 9-dik oldalnál: ezt be kell vezetnem, kerüljön bár életembe” – írta, annak bizonyosságául, hogy számára ez a könyv volt az ötletadó.²⁵ E tekintetben tehát az időszaki sajtó szerepét kizárhatjuk.

Tovább növeli a magyarországi lapok passzivitása feletti csodálkozásunkat, hogy a helyzet nem változott meg az első budai óvodaalapítást követő évben sem. Igaz, Brunsvik Teréz a kezdet kezdetén elhatározta, hogy csendben, minden feltűnés nélkül nyitja meg első óvodáját, s majd csak később fog a publikum elé állni, mondván: „Jöjjetek és lássátok!”²⁶, ilyen hosszú csendre azonban aligha gondolt. A támogatók toborzása céljából fogalmazott levéltömeg mellett azonban mindinkább szükségét érezte a sokszorosított tájékoztatóknak, ezért 1828 őszén közreadta az *Einige Worte über Kleinkinderschulen* (Néhány szó a kisgyermekiskolákról) című brosrát, amelynek szerzőjéről csak annyit tudunk, hogy „tekintélyes személyiség” volt. Ez a jelentéktelen, 19 oldalas kis német nyelvű füzet lett tehát a hazai óvodai irdalom első zsengéje. Ezt a következő évben további kisnyomtatványok követték. Közben az időszaki sajtó terén is változás történt.

1829. június 1-jén, vagyis a krisztinavárosi óvoda²⁷ első születésnapján József nádor felesége, Mária Dorottya három órát töltött a jubiláló intézet növendékei között. Utána „elragadtatva és várakozásait messze felülmúló érzésekkel” vett búcsút Teréztől, akiről később is „meleg dicsérettel” beszélt.²⁸ A sajtó azonban egyelőre néma maradt. A dolog érdekességét fokozza, hogy például a *Hazai 's Külföldi*

²¹ *Allgemeine Zeitung* (Augsburg) 1825. júl. 23. 204. sz. 815.

²² *Allgemeine Schulzeitung* Abt. 1. (3.) 1826. jan. 10. Beiheft 3. 1.

²³ *Intelligenzblatt* (Beiheft zur *Wiener Zeitung*) 1826. máj. 1. 652. (A hirdetés ismétlései: máj. 10-én és jún. 8-án.)

²⁴ A *Pressburger Zeitung* 1826. évi, s szintén *Intelligenzblatt* című toldalékát, amely folyamatosan közölte a könyvesboltok kínálatát, egyelőre nem sikerült fellelnünk. Viszont 1828. szept. 16-án (74. sz. 904.) a pozsonyi Joseph Landeschen Buchhandlung könyvlistáján ott szerepel Wilderspin könyvének második (1828. évi) német kiadása.

²⁵ Brunsvik Teréz 3. sz. önéletrajz-töredéke. MTA Kézirtattára M. Irod. lev. 4. r. 4. sz. 240. sz.

²⁶ L. HORNYÁK Mária: *Első óvodánk története (Buda-Krisztinaváros) 1828–1867*. Martonvásár, 2003. 11–12.

²⁷ Erről részletesen L. HORNYÁK Mária: *Első óvodánk története (Buda-Krisztinaváros) 1828–1867*. Martonvásár, 2003. /Őrláng füzetek 8./

²⁸ Uo. 30–31. (Thurn-Bánffy grófnő levele Brunsvik Terézhez, 1829 júniusa)

Tudósítások 1829 júniusában feltűnően sokszor említette a főhercegnőt, aki jelen volt a lóversenyen, megfordult a Vakok Intézetében, és végiglátogatta a Pesti Jótékony Nőegylet intézményeit is (ezek bemutatásának a lap másfél oldalt szentelt), krisztinavárosi látogatását azonban egyetlen szóval nem említette.²⁹

Augusztus közepén aztán végre megtört a jég (hírzárlat?), és a *Hasznos Mulatságok* című lap jóvoltából a közönség először olvashatott azokról az új intézetekről, amelyek „Anglia, Német-, Burkus- és Francia országok” után immár nálunk is „találtnak.” Az 1829. augusztus 15-én megjelent cikk szerint „nagyméltóságú korompai Brunszvik Mária Terézia asszonyság ő excellenziajának nagylelkűsége és buzgó igyekezete által” alapítottak ezen „szent menedékhelyek”, amelyekről most „nemes Rehlingen Antal”³⁰ így szól:

„A’ kipallérozott világ még eddig semmi olyan nevelő vagy tsinosító Intézetet elő nem mutathatott, melly az egész emberiség’ köz javára nézve olly célarányos volna, mint a’ Kisdedek’ ör-oskolájának felállítása, és Intézete, mivel ebben a’ gyermek minnekelőtte a’ rendtelenségnek, vagy gondatlanságnak adná magát, már jó előre a’ rendes életnek alapját vetette. Ezen Intézetbe ollyan 1 ½ – 7. esztendő gyermekek fogadtatnak, kiknek szülők annyira el vannak szegényedve, hogy azokat fel nem nevelhetik; a gyermekek, ha a’ szülők ebédre való kenyeret adnak velök, vagy küldenek utánnok, ezen Oskolában, a kipallérozott, Tanítók’, Tanítónék’, s gondviselő asszonyok’ szoros felvigyázása alatt az egész napot, az az reggeltől fogva késő estvéig tölthetik. Ebben a’ gyermekek mindjárt a’ korokhoz alkalmas hasznos tárgyakra tanítatnak, és még a játékok is úgy vannak elintézve, hogy a gyermekek illy alkalmatlansággal nem tsak semmi kárt nem tehetnek, semmi illetlenséget, avagy pajkosságot el nem követhetnek, hanem inkább lelkökre ’s eszökre nézve pallérozódnak. A célra nézve van egy nagy tiszta, ’s körös körül ülni való padokkal, külömbféle, tanulásra való tárgyakkal, a’ kisdedeket oktató ’s mulattató szerekkel felkészült szála [értsd: terem, a szerk.]; van azonkívül egy árnyékos játszó hely, melly arra nézve van felállítva, hogy a’ gyermekek testöket a’ szabad levegőben is feléleszthessék ’s megerősíthessék.

Az olly szegény anya, ki kisdedeire se otthon nem vigyázhat, sem magokra nem hagyhatja, sem az útszakra el nem bocsáthatja (itten a’ nevelésről szó sinsen), ezen jótéteménynél fogva bátran láthat a dolga után, és a familiáját az elnyomorodástól könnyen megmentheti. – A’ tehetős ’s gazdag ellenben, ki gyermekeit többnyire durva, nevetlen, és vigyázatlan zsoldosra bízta, és szerentsetlenségére [!] rövid idő alatt a gyermekeiben vagy lelki, vagy testi hibákat tapasztalt, melly szerentsés most, hogy tsekély adakozás mellett gyermekei öriztetnek, oktattatnak, s élet’ módjára tanítatnak...”³¹

²⁹ Hazai ’s Külföldi Tudósítások (a továbbiakban: HKTud.) 1829. jún. 10. 46. sz. 362–363.

³⁰ Rehlingen Antal (1807–1834): a magyarországi óvodatörténet hőskorának fontos szereplője. Orvostanhallgatóként házi tanári állást vállalt a Brunszvik Teréz által nevelésbe felvett néhány kislány mellett. Utóbb részt vett az első pesti-budai és pozsonyi óvodák megszervezésében, majd korai haláláig a nagyszombati intézetet vezette. Több óvodai témájú cikke után jelent meg a *Die Bewahrungsschule* (Pest, 1832) c. könyve. Róla l. BILIBOK Péterné–SEBESTYÉN Istvánné: *Rehlingen Antal élete és munkássága*. In: BILIBOK Péterné–SEBESTYÉN Istvánné–ZIBOLEN Endre: *Első óvodáink életéből 1829–1833*. Bp. 1984. 97–108.

³¹ *Hasznos Mulatságok* (a továbbiakban: HMul.) 1829. II. fé. [aug. 15.] 14. sz. 106–108. (Közli: VÁG O.: i. m. (1962.) 58–59.)

Véleményünk szerint Rehlingen fenti, „Kisdedek' ör-oskolai Intézete” című munkája a legelső a hazai időszaki sajtó óvodai témájú közleményei sorában. A *Hasznos Mulatságok* 1829/II. félévi 14. sorszámú füzeten ugyan nincs dátum, a lap főlapjának, azaz a *Hazai 's Külföldi Tudósításoknak* a 14. számán viszont igen: 1829. augusztus 15. Ezért is kell megcáfolnunk Vág Ottó állítását, miszerint „a magyar óvodákról szóló első hazai sajtóközlemény” a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* 1829. augusztus 30-diki számában jelent meg.³² Viszont ebben a német nyelvű cikkben végre Mária Dorottya három hónappal korábbi látogatására is utalás történik.³³

Közben (augusztus 22-én) „a' Kardinális és Herczegi Primás” Rudnay Sándor személyében Brunszvik Teréz első óvodája újabb magas rangú vendéget fogadott. A magyarországi katolikus egyház feje oly módon is kinyilvánította „magas tetszését”, hogy az intézet részére évi 100 ezüst forint és 6 öl tűzifa kiutalásáról intézkedett. A hírt szeptember 3-án a *Vereinigte Ofner Pester Zeitung*,³⁴ 5-én pedig a *Hazai 's Külföldi Tudósítások*³⁵ is leadta. Három nappal később a *Pressburger Zeitung*³⁶ és a szintén Pozsonyban szerkesztett latin nyelvű sajtóorgánum, az *Ephemerides Politico-Statisticae Posoniensis*³⁷ írt a pest-budai óvodaalapításokról. A pozsonyi szerkesztők mondandójukat bevallottan a *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* említett két cikkének felhasználásával állították össze. Ez utóbbiak közül a szeptember 3-án megjelent publikáció érdekessége, hogy abban az alábbi, Brunszvik Terézzel készített interjú is helyet kapott:

„Vizsgáztatni nem lehet ily kicsiny gyermekeket, s az intézet nem is iskola, hanem menhely; a módszer, amelynek segítségével itt a gyermekek érzelmeit és értelmét fejlesztik, őket kellemes formában foglalkoztatják, mindenekelőtt pedig testüket és lelküket minden káros behatástól megóvják, szemléletesen mutatkozik meg és igazolódik be. S ez mind ez ideig olyannyira sikerült, oly örömteli volt minden emberbarát számára, hogy sokan a legbensőbb felindulásuk okozta könnyeiket nem is tudták elrejtteni. Gyönyörűségtől elteltnek, felette boldognak érzik magukat annak az immár 500 kisgyermeknek a szülei is, akiket ezek az óvóintézetek [...] befogadtak. Fokozódott a szülők szeretete irányukban, mert szívüknek nemcsak az kedves, hogy nem alkalmatlankodnak a kis naplopók, de végtelenül jól esik nekik azok megszorozódott ügyessége és engedelmissége is. Ugyancsak fokozódott a gyermekeknek a szüleik iránti szeretete, amit az otthontól való hosszabb távollét, a szülők becézgetése és megelégedettsége növelt. Szívesen járulnak hozzá tehetségük szerint az intézet fenntartásához a legszegényebb szülők is, hiszen ők pénzügyi tekintetben is jól járnak, mivel munkájukban napi 1 krajcárnál többet nyernek azáltal, hogy nem kell gondos-

³² VÁG: *i. m.* (1962.) 54. 18. sz. lapolji jegyzet

³³ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* (a továbbiakban: VOPZ) 1829. aug. 30. 70. sz. 1159.

³⁴ VOPZ 1829. szept. 3. 71. sz. 1177–1178.

³⁵ HKTud. 1829. II. fé. szept. 5. 20. sz. 153.

³⁶ *Pressburger Zeitung* 1829. szept. 8. 71. sz. 861–862.

³⁷ *Ephemerides Statistico-Politicae Posoniensis* (26.) 1829. szept. 8. 71. sz. 565–566.

codniuk nyugtalan és elégedetlen kicsinyeiről, az intézetnek pedig alig napi 1 krajcárt kell fizetniük az óvásért, gondozásért, oktatásért és célszerű foglalkoztatásért.³⁸

A riport-betét után újabb színfolt tűnik fel az óvodai cikkekben: a levél. Rudnay kardinális 1829. augusztus 24-én kelt sorait Rehlingen Antal mellékelte ahhoz az írásához, amelyet a *Hasznos Mulatságokkal* egyidejűleg az *Allgemeine Handlungs-Zeitschrift* is közreadott, jeléül annak, hogy még ez a kereskedelmi lap sem zárkózott el a kiseddévás ügyének illetően szolgálatától.³⁹

A krisztinavárosi óvodáról a külföldet járt professzor, Rummy Károly György jóvoltából 1830 nyarán részletes leírás készült, amelyet a pozsonyi *Aehrenlese* című lap adott közre. Óvodatörténetünk mind ez ideig nem méltatta figyelmére ezt a fontos cikket, ezért is álljon itt belőle néhány részlet:

„A kisgyermekiskola szép, hosszú, tiszta, világos tanteremben már sok kisfiút és kisleányt találtam összegyűlve, akiket lassanként még többen követtek. Egyébként ezúttal sok pad volt üres, mivel több gyermek a most dühöngő lázakkal betegen fekszik. A nagyobb részt igen szegény szülőktől származó gyermekek között sok meztelábast és szegény ruházatút láttam, ezek azonban tiszták, a hajjuk takarosan fésült és nem rongyosak.

Az idős, barátságos tanár a nagy gyermekbarát, a tiszteletre méltó svájci Pestalozzi képét jelenítette meg számomra. Minden gyermek tisztelettel, szeretettel és szófogadóan csüngött rajta! Ő maga a barátságosságot a szükséges fegyelemmel tudja párosítani. Ebben az iskolaszobában a legalacsonyabb osztályból való gyermekek között olyan csendet és rendet találtam, amilyen a nyilvános iskolák alsó osztályaiban, sőt a felsőbb néposztályok gyermekeinek fenntartott számos nevelőintézetben sem szokásos. A fiúk egészen nyugodtan viselték magukat, a lányok a női nem természetesen élénk vérmérséklete következtében a csevegéssel és a helyük elhagyásával nem tudtak teljesen felhagyni, de ha a tanító kiáltott, a csend visszatért. A tanításnál (a kisgyermekiskolák egyesületének szabályzata értelmében) két felügyelő volt jelen.

A bevezetett tanítási módszer teljesen tetszésem szerinti. A megérkező gyermekeknek, akik reggeltől estig itt maradnak, hogy egyrészt tanuljanak és művelődjenek, másrészt hogy felügyelet mellett játsszanak és szórakozzanak, miközben a szülei a napi keresetük után járnak, egy ábécés- és olvasókönyvet adnak a kezükbe. A gyermek vagy maga betűz, ha abban már van gyakorlata, vagy egy célszerű hangoztató módszer szerint a tanító mondja elő neki a betűket és a szótagokat, és azokat a gyerek megismétli. A számolást részint a táblán zsinóron függő golyók segítségével végzik, amelyek az összeadást és a kivonást szemmel láthatóvá teszik, részben a gyakori felmondás útján könyv nélkül betanult egyszeregy révén, részben a fejszámolási gyakorlatok által. A bibliai történeteket a gyermekek vonzó módon, azoknak a falon függő képeknek a megmagyarázása révén tanulják meg, amelyek különféle bibliai történeteket ábrázolnak. Ezeket a bibliai történeteket este sok gyermek el szokta mesélni a szüleinek, mint ahogyan az iskolában tanult jelmondatokat és erkölcsi mondásokat is elmondják nekik, ily módon feltétlenül hozzájárulnak azoknak az alsóbb néposztályokból származó szülőknek a neveléséhez, akiket ifjúkorukban elhanyagoltak.

³⁸ Vereinigte Ofner Pester Zeitung 1829. szept. 3. 71. sz. 1177–1178. (Magyarul közli: VÁG Ottó: *i. m.* (1962.) 55.)

³⁹ REHLINGEN Antal: *Kleinkinderbewahr-Anstalten in Ofen.* = *Allgemeine Handlungs-Zeitschrift von und für Ungarn* 1829. szept. 23. 76. sz. 301–302. Ugyanez magyarul: *A' kisgyermekek' gondviselő intézete Budán.* = *HMul* 1829/II. [szept. 23.] 26. sz. 202–206. (Közli: VÁG: *i. m.* 1962. 59–60.)

A természettant és technológiát a gyermekek ugyanúgy játszva tanulják saját szemléletből, amennyiben a tanító bemutatja és leírja nekik egyrészt az állatok és növények falon függő képeit, a préselt növényeket, az állat-, növény- és ásványország azon produktumait, amelyekből készítmények (műtermékek) lesznek, pl. gyapjú, gyapot, len, selyem stb., és az ezekből készült iparcikket, és elmagyarázza a természeti produktumok feldolgozásánál szerzett tapasztalatokat... Egy tárgy tanítása egy bizonyos számú gyermeknél nem tart negyed- vagy félóránál tovább, azután ezek a gyermekek az udvaron lévő tágas játszótérre mennek, és felügyelet mellett hagyják, hogy ugráljanak, gimnasztikai és más játékokat játsszanak. E játszótéren csodás tisztaságot találtam, amint azt az 1803. évben a thüringiai Schnepfenthalban, a híres Salzmännle nevelőintézet játszótérén láttam. A kisgyermekiskolában egy takaros, bájos kert is van. A gyermekeket testileg nem fenítik; atyai és anyai intések és a tiszteletre méltó tanító és a felvigyázó hölgyek utasításai itt elégségesek ahhoz, hogy a gyermekek dévajságának és más eltévelyedéseinek gátat szabjanak...⁴⁰

Első vidéki óvodánk Brunsvik Teréz segédletével a Zólyom megyei Besztercebányán létesült. Az 1829. november 4-én megnyitott intézettel kapcsolatos első tudósítás a helyi püspök Belánszky József gratuláló sorainak megjelentetésével is igyekszik a potenciális támogatókra hatni.⁴¹ A következő cikk két Besztercebányán kelt és Brunsvik Terézhez címzett beszámolóból közöl részleteket.⁴² Az egyiknek a szerzőjét, a német Matthias Kernt sokáig (tévesen) az első magyarországi „óvó bácsinak” tartották, jóllehet Kern csak ott, Zólyom megyében, utána pedig az első bécsi óvoda élén volt a legelső.⁴³ Kern említett leveléből kiderül, Jézus születésnapját (a krisztinavárosi társaikhoz hasonlóan) a besztercebányai óvodások is karácsonyfa mellett ünnepelték.⁴⁴ Alább ebből idézünk:

„Jelenleg 60 gyermeket számolunk... Közülük még a kemény hidegben nem egy hiányzott. Az iskolám elé megérkeznek a szánkók, amelyeket egy uraság ad, mivel a sok hó miatt a 14 [felvigyázó] asszonyt, akik váltakozva látogatják az iskolát, és sok gyermeket is szánon hozzák és viszik.

Karácsony estéjén itt a gyermekeknek nagy ünnepség adatott. Az asszonyok egy úgynevezett karácsonyfát sok-sok égő gyertya fénye mellett a leggyönyörűbben teliaggatták és feldíszítették a legpompásabb játékokkal, valamint finom pékárúkkal és más ennivalókkal, s ezzel a gyermekeket igen kellemesen meglepték. E feletti örömük rendkívül nagy volt. Miután egy ideig a fa fényét és díszítését csodálták, elénekeltek az ismert karácsonyi éneket („Nincs szebb ünnep a földön” stb.), utána pedig a többi dalocskájukat. Mivel a végén a karácsonyfa szétosztása következett, az asszonyok nagyon aggódtak amiatt, hogy a gyermekek valamelyike túl közel megy, de az én fél-

⁴⁰ RUMY [Carl Georg]: *Besuch der Kleinkinder-Musterschule und der weiblichen Arbeitsschule zu Ofen*. = Preßburger Aehrenlese zur Belehrung und Unterhaltung (4.) 1830. No. 63. 253–255.

⁴¹ *A' Kisdedek gondviselő Intézetéről*. = HMul 1829/II. [dec. 2.] 45. sz. 353–355. (Közli: VÁG: i. m. 60–61.)

⁴² Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1830. jan. 24. 7. sz. 81–82.

⁴³ Erről I. ZIBOLEN Endre: *Igazságot Weldy Józsefnek!* = Köznevelés (39.) 1983. 33. sz. 13–14. L. még BILIBOK Péterné–SEBESTYÉN Istvánné–ZIBOLEN Endre: *Első óvodáink életéből 1829–1833*. Bp. 1984. 19–28.

⁴⁴ Erről bővebben I. HORNYÁK Mária: *Brunsvik Teréz, az első óvodák és a karácsonyfa-kultusz*. = Ethnographia (105.) 1994. 2. sz. 567–571.

hangos kiáltásomra „Leülök”, mindegyik elfoglalta a saját helyét, és így az [ajándékok] szétoztása rendben lezajlott.”⁴⁵

A besztercebányai óvodáról harmadikként a *Magyar Kurír* is megemlékezik. A Bécsben szerkesztett sajtóorgánum üdvözli a vállalkozást, mondván:

„Örvendezve látjuk, hogy Édes Hazánkban a' felemelkedett nemes lelkű Hazafiak emberszerető gondoskodása által a' szegény sorsú 's elhagyatott árva gyermekek gyámolítására, neveltetésére és taníttatására tézülő hasznos intézetek szaporodnak”⁴⁶

Közben az időszaki sajtó kiseddévókkal kapcsolatos önkéntes szolgáltatásainak (szívességeinek) köre az adakozói jegyzékek közreadásával bővül. Az idő szerint ugyanis a különféle jótékonyági akciók szervezői többnyire úgy köszönték meg és igazolták vissza a kapott összegeket és természetbelieket (olykor szolgáltatásokat), hogy nyilvánossá tették, ki mivel támogatta a kitűzött cél megvalósulását. Közben persze a „nagy nevek” húzó erejére is számítottak. Brunszvik Teréz jegyzékeinek élén Mária Dorottya és családtagjai és jeles egyházi és világi méltóságok szerepeltek. Amikor azonban első listáját a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* szerkesztője, Rösler Kristóf megkapja, levélben figyelmezteti a grófnőt, hogy „a magas udvar” tagjait említő írások közléséhez a cenzor csak a főudvarmester aláírásának elnyerése után járul hozzá.⁴⁷ A jegyzék végül zöld utat kap.⁴⁸ A „befutott adományok elismerése” 1830 augusztusáig hasonló módon folytatódik.⁴⁹ A listák nyilvánosságra hozatalában a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* is segédkeznek.⁵⁰ Végül Teréz grófnő elhatározza, hogy „az embernevelés céljára szánt fennkölt adományokról” külön kiadványban fog beszámolni.⁵¹

A óvodai mozgalom kezdeti időszakának további jellegzetes írásai a jótékonyági rendezvényekkel (koncert, bál, sorshúzással egybekötött kiállítás) kapcsolatos felhívások és beszámolók, amelyeket más, eddig nem említett lapokban is megtalálhatunk.⁵²

Az első idők legrangosabb óvodai témájú publikációja a táblabíró Kiss Ferenc nevéhez fűződik. Ez először 1830 január 30-án, a már említett *Allgemeine Hand-*

⁴⁵ L. a 44. sz. lapalji jegyzetet!

⁴⁶ Magyar Kurír 1830/I. fé. febr. 5. 11. sz. 87–88.

⁴⁷ Rösler János Kristóf levele Brunszvik Terézhez, 1829. szept. 24. OSzK Kézirattára, levelestár

⁴⁸ Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1829. szept. 27. 78. sz. 1287–1288., okt. 1. 79. sz. 1306.

⁴⁹ L.: Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1830. márc. 11. 20. sz. 281–282., márc. 18. 22. sz. 322., márc. 21. 23. sz. 338., valamint aug. 1. 61. sz. 1001–1002., aug. 5. 62. sz. 1019–1020., aug. 12. 64. sz. 1053–1060.

⁵⁰ Hazai 's Külföldi Tudósítások 1829/II. fé. szept. 30. 27. sz. 209–210., okt. 7. 29. sz. 226–227., 1830/I. fé. márc. 17. 22. sz. 167–170., 1830/II. fé. aug. 4. 10. sz. 74., aug. 7. 11. sz. 81–82.

⁵¹ L. Vereinigte Ofner und Pester Zeitung aug. 12. 64. sz. 1053–1060. Az említett kiadvány (*A' Négy első Kisgyermeki Ór- 's Gondviselés Intézetekről*) magyarul és németül is 1832-ben jelent meg

⁵² *Einladung zu dem ... Masken-Balles.* = Der Spiegel für Kunst, Eleganz und Mode 1830. nov. 3. 88. sz. 697–698.; „Jótéteményekre meghívások” = Hirdetések. A Hazai 's Külföldi Tudósítások függeléke 1831. 43. sz. [1–2.].

lungs-Zeitschrift jóvoltából látott napvilágot,⁵³ utána azonban három részletben a *Hasznos Mulatság* is közölte.⁵⁴ „Magyar hazánkban a ’ kisdedek ’ gondviselésére felállított Intézeteknek eredete, gyarapodása, mostani állapotja, haszna és tulajdonságai” – hangzik a szóban forgó írás címe, amely annak tartalmáról is összefoglalót ad. Ebből megtudhatjuk, hogy az óvodaalapító beszercebányaiak „szép példáját” Vácott Brunszvik Teréz ösztönzésére Nádasdy Ferenc püspök is „követni igyekszik,” terve azonban meghiúsult. Kiss Ferenc még egy keletkezőben lévő intézetet említ: a kolozsvárit, amelynek megnyitására a Kolozsvári Nemes Asszonyi Egyesület jóvoltából 1830 májusában valóban sor került.⁵⁵ Az egyesület elnöknője, báró Jósikáné Csáki Rozália levélben tartotta a kapcsolatot Brunszvik Terézsel, aki ellátta őt tanácsokkal és szakirodalommal.

Pest-Budán – Teréz grófnő szerint – a kisdedovás iránti „közrészvét” 1830 júniusában „csak nem a ’ legmagasabb polczra hágott”⁵⁶. Az óvodák megsegítését célzó legnagyobb jótékonyági akció (egy sorshúzással egybekötött iparmű-kiállításra) ugyanis igen szép eredménnyel zárult. Ekkor Brunszvik Teréz óvodai egyesülete a támogatóknak négyoldalas iratban mondott köszönetet, amelyet a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* rendkívüli mellékleteként is terjesztettek.⁵⁷ A köszönet tolmácsolására egy rövid hír erejéig még a *Wiener Zeitung* is vállalkozott.⁵⁸

1830 szeptemberétől Brunszvik Teréz Bécsben, majd Pozsonyban folytatta óvodaszervező tevékenységét. A pozsonyi óvodai egyesület összeverbuválása és munkájának megtámogatása terén a helyi sajtó igen fontos szerepet játszott, ezért a *Pressburger Zeitung* és melléklapja, a már említett *Aehrenlese* példás „összjátékáról” bővebben szeretnének szólni.

Akciójuk kezdete: 1830 augusztusa. A pozsonyiak ekkor olvashatták Rummy professzornak a Buda-krisztinavárosi óvodáról szóló és a korábbiakban idézett élménybeszámolóját, amely vonzó képet fest az új gyermekintézményről és Rieder Máté tanítóról, aki az első pozsonyi óvoda vezetői állásának volt a várományosa. A cikk megjelenése után egy héttel a *Pressburger Zeitung* arról tudósítja olvasóit, hogy a budaiak példáját hamarosan Pozsony is követni fogja.⁵⁹ Újabb egy hét elteltével az *Aehrenlese* „veszi át a szót”, vagyis közli a városban tartózkodó Rehlingen Antal

⁵³ Kiss Ferenc: *Entstehung, Fortschritte, gegenwärtiger Stand, Nützlichkeit und Erfordernisse der Kleinkinder-Bewahr- und Bildungsanstalten in Ungarn.* = Allgemeine Handlungs-Zeitschrift von und für Ungarn 1830. jan. 30. 9. sz. 33–35.

⁵⁴ Kiss Ferenc: *Magyar hazánkban a ’ kisdedek ’ gondviselésére felállított Intézeteknek eredete, gyarapodása, mostani állapotja, haszna és tulajdonságai. 1–3.* = HMul. 1830. 1. fé. 12. sz. 93–95., 13. sz. 99–101., 14. sz. 105–108. (VÁG: i. m. (1962.) 95.)

⁵⁵ Uo. 95., 99.

⁵⁶ BRUNSZVIK Teréz: *Számadás a kisdedővó intézetekről...* Buda, 1836. 8.

⁵⁷ *Danksagung des National-Vereins für früheste Erziehung kleiner Kinder in Bewahr- und Bildungsanstalten ... zu Pesth und Ofen im Jahre 1830.* = Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1830. júl. Beilage 1–4.

⁵⁸ „In einer besondern Beylage...” = Wiener Zeitung 1830. júl. 29. 171. sz. 845.

⁵⁹ „Das, was bisher ein vielseitiger Wunsch aller Menschen- und Vaterlandsfreunde gewesen...” = Pressburger Zeitung 1830. aug. 17. 65. sz. 797.

óvodai tájékoztatóját, amely a négy oldalas lap teljes számát kitölti.⁶⁰ Az első pozsonyi kisededővő november 4-én nyílik meg, egy héttel később pedig fogadja „a császárné-királyné” Karolina Augusztát, aki alapítványt tesz egy újabb pozsonyi óvoda céljaira. Minderről a publikum november 23-án, a *Pressburger Zeitung* beszámolójából értesül.⁶¹ A második pozsonyi óvodaalapítást az *Aehrenlese* 1831 januárjában újabb részletes felhívás közzétételével készíti elő.⁶² Március 25-én a *Pressburger Zeitung* arról tudósít, hogy a színházban tartott jótékonyági előadás bevételét a már működő, illetve a „a hamarosan megnyíló” második kisededővő intézet javára fogják fordítani.⁶³ A pozsonyi időszaki sajtó fenti publikációinak sora, amelyekből jól végigkísérhetjük a két óvoda keletkezésének történetét, a *Pressburger Zeitung* 1831. április 22-i számával zárul; ebből megtudhatjuk, hogy Graskovics herceg bőkezűsége folytán sikerült felruházni az óvodák legszegényebb növendékeit.⁶⁴

Brunszvik Teréz időközben visszatér Pest-Budára, ahol a távollétében kedvetlenül változások történtek. Az előző évi iparmű-kiállítás bevételéből tervbe vett új óvoda a Terézvárosban ugyan működik, az egyesületre bízott régebbi intézetek fejlődése azonban megakadt. Az óvodák anyagi helyzetének javítása céljából az egyesület meghirdeti a második iparmű-kiállítást. 1831. június 1-jén a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* arról ír, hogy az előző héten Mária Dorottya főhercegnő megtekintette a művészi női kézimunkákat és a kiállítás egyéb látnivalóit.⁶⁵ Nemsokára azonban ellepik a lapokat a kolerajárvánnyal kapcsolatos hírek, utána pedig az ország emberveszteségeit taglaló tudósítások, így az óvodák kérdése háttérbe szorul. Az azonban talán mégsem magyarázható csak az országos járvánnyal, (amely 1831 októberében véget ért), hogy az óvodai témájú közlemények 1831 júniusa és 1832 júniusa között hiányoznak a sajtóból...

Azt, hogy időközben megnyílt a második terézvárosi óvoda és a belvárosi példányintézet, az óvodai egyesület pedig feloszlott, egyéb forrásokból tudjuk. A legfőbb változás 1832. július 1-jén történt, amikor is a fővárosi óvodák Brunszvik Teréz vezetése alól a budai nőegylet, illetve a pesti magisztrátus hatáskörébe kerültek, ám a sajtó ez esetben sem sietett tájékoztatni az olvasókat. Augusztus 5-én

⁶⁰ REHLINGEN Antal: *Aufforderung an die edlen Vaterlands- und Menschenfreunde zur Errichtung einer Muster- Klein-Kinderschule (Wart- und Bildungsanstalt) in der königl. Frey- und Krönungsstadt Pressburg.* = *Pressburger Aehrenlese* (4.) 1830. [aug. 24.] 67. sz. 269–272.

⁶¹ „Den 11ten d. M. wurde die zum Andenken der glorreichen Krönung Sr. Maj. König Ferdinands hierselbst errichtete Erste Kleinkinder Wartanstalt ... eröffnet.” = *Pressburger Zeitung* 1830. nov. 23. 93. sz. 1158.

⁶² *Aufruf an edle Menschenfreunde zur Erhaltung der Klein-Kinder-Wartanstalt.* = *Pressburger Aehrenlese zur Belehrung und Unterhaltung* (5.) 1831. [jan. 18.] 4. sz. 17–18. (Az írás B * szignójú szerzőjének kiléte bizonytalan, a szóhasználatja ugyanis eltér Brunszvik Terézétől.)

⁶³ „Am 20ten d. hat in den hiesigen Theater, zum Besten zweyer, die geistige und physische Pflege armer Kinder bezweckende Anstalten...” = *Pressburger Zeitung* 1831. márc. 25. 23. sz. 273–274.

⁶⁴ *Pressburger Zeitung* 1831. ápr. 22. 31. sz. 373.

⁶⁵ „Die KleinKinder-BewahrAnstalten hier und zu Pesth...” = *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1831. jún. 1. 44. sz. 703–704.

a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* végre megtörte a csendet, és a fenti tényt (Teréz nevének említése nélkül), egy tekervényes mondattal közhírré tette.⁶⁶ Ezt öt nap múlva a *Pressburger Zeitung* megismételte.⁶⁷

Az 1832-es év második felében megjelent óvodai cikkek egyik csoportja az előző évekről gyors egymásutánban közreadott beszámoló füzetekkel kapcsolatos. *A' Négy első...* címkezetű és németül is megjelent kiadványt, amely Brunszvik Teréz óvodáinak 1828. június 1. és 1830. június 30. közötti működéséről ad számot, két újság ismerteti: a *Jelenkor* című, frissen alapított ellenzéki sajtóorgánum,⁶⁸ valamint a *Sokféle*, a bécsi *Magyar Kurir* melléklapja, amely a fenti füzet bevezetőjét is teljes terjedelmében közli.⁶⁹ A következő évi beszámoló elkerülte a sajtó figyelmét, viszont a július 1-jével kezdődő év adatait taglaló számadást két lap is ismerteti.⁷⁰

A szóban forgó félév publikációinak következő csoportja az említett Rummy professzor tollából, a pozsonyi *Aehrenlese* című lapban jelent meg. Ezek közül három Brunszvik Teréz az idő szerinti pesti vállalkozásaival kapcsolatos. Az első bemutatja Brunszvik Teréznek a Krisztinavárosban alapított, de immár Pesten működő „kézmű-oskoláját”, amelyben az óvodából kikerülő szegény leányok tanulhattak kenyérkereső foglalkozásokat.⁷¹ Rummy következő írásából kiderül, hogy Teréz grófnő a cselédiskolával kapcsolatos régi tervét is megpróbálja megvalósítani.⁷² Végül de nem utolsósorban beszámolót olvashatunk a kiseddóvó nevelők képzéséről, amelynek helyszíne: az 1832 tavaszán megnyitott belvárosi óvoda.⁷³ (Brunszvik Teréz ez irányú tevékenysége még a Krisztinavárosban kezdődött. Az erre vonatkozó első hír szerint 1829. október 19-én Mária Dorottya főhercegnő részt vett „a próbaképpen fennálló” intézet „tanító Kandidátusainak megvizsgálásán.”⁷⁴

⁶⁶ „Gedruckt erschienen ist...” = VOPZ 1832. aug. 5. 63. sz. 1048.

⁶⁷ „Ausweis über den Bestand der Kleinkinder-Bewahranstalten...” = *Pressburger Zeitung* 1832. aug. 10. 63. sz. 811.

⁶⁸ „Előttünk fekszik a...” = *Jelenkor* (1.) 1832. júl. 14. 56. sz. 441–442.

⁶⁹ *A Hazai Jólétvő Intézetek. Óvodák.* = *Sokféle* (1.) 1832. aug. 17. 31. sz. 252–256.

⁷⁰ L. a 71. és 72. sz. jegyzetben említett cikkeket!

⁷¹ RUMY [Carl Georg]: *Gewerkanstalt für arme Mädchen zu Pesth...* = *Pressburger Aehrenlese* (6.) 1832. jún. 1. 43. sz. 173–173.

⁷² RUMY [Carl Georg]: *Gesinde-Institut in Pest.* = *Pressburger Aehrenlese* (6.) 1832. aug. 3. 61. sz. 245.

⁷³ RUMY [Carl Georg]: *Bildungsanstalten oder Seminarium für angehende Lehrer der Kleinkinder-Wartanstalten zu Pesth.* = *Pressburger Aehrenlese* (6.) 1832. aug. 3. 61. sz. 245–246.

⁷⁴ „Ő Ts. Kir. Magossága a' Nádorné Mária Dorottya fő herczog asszony...” = *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1829. II. fé. okt. 21. 33. sz. 257.

Rumy Károly György 1832-ből való negyedik óvodai témájú cikke „az osztrák császári állam” kisgyermekiskoláit ismerteti – Rehlingen Antal *Die Bewahrschule* (védiskola) című, 1832-ben megjelent műve alapján.⁷⁵ Itt jegyezzük meg, hogy a hazai óvodai szakirodalom első könyvterméseivel az egykorú lapok igen mosztohán bántak. Rehlingen fenti kötete az első eredeti óvodapedagógiai könyvünk, ennek ellenére a sajtóban az egy Rumyn kívül senki sem méltatta figyelmére. Ugyan-ezt a bécsi Diesing 1830-ban közreadott kötetéről is elmondhatjuk, amely pedig Brunsztat Teréz első óvodájáról közöl másutt nem található leírásokat.⁷⁶

Az 1833–1835-ös évek óvodai publikáció termése meglehetősen szűkös. 1833-ból négy rövid hírt találtunk az előző év novemberében Nagyszombatban megnyitott óvodáról⁷⁷, amelynek felállításában Brunsztat Teréz is közreműködött. További két tudósítás a pozsonyi kiseddóvók nyilvános „próbatételeiről” szól.⁷⁸ Két újságközlemény erejéig a kolozsváriak is hallatnak magukról; város immár két katolikus és két protestáns előiskolát (ez az óvoda ottani neve) számlál.⁷⁹ 1834-ben a Pest-terézvárosi óvodákról olvashatunk.⁸⁰ A budai Jótékony Nőegylet is szinte minden évben megemlíti a kötelékébe került óvodákat.⁸¹ 1835 elején a nagyszombati óvoda előző karácsonyi ünnepegről egész oldalas beszámoló jelent meg,⁸² az év végi hírek pedig jótékonyasági akcióról szólnak,⁸³ és a sort az óvoda három éves beszámolója zárja.⁸⁴ Az 1835-ös évben a Pest-belvárosi óvoda tartott nyilvános vizsgát.⁸⁵ Ugyanebben az évben egy rövid hír Erdélyből: gróf

⁷⁵ RUMY [Carl Georg]: *Uebersicht der Kleinkinder- Bewahrschulen im österreichischen Kaiserstaat.* = Pressburger Aehrenlese 1832. I. fé. jún. 29. 51. sz. 205–206.

⁷⁶ *Ueber die frühzeitige Bildung der Kinder in den Klein-Kinderschulen, eigentlich Bewahrungs- und Bildungs-Anstalten im Allgemeinen, und die erste dieser Anstalten im Kaiserthum Oesterreich zu Ofen im Königreiche Ungarn eingerichtet von der Frau Gräfin Therese von Brunswik ...* Anhang und Hrsg.: M. A. DIESING. Wien, 1830. 79.

⁷⁷ [A Jót előmozdító Társaság, Nagyszombat.] = Pressburger Aehrenlese 1833. I. fé. jan. 8. 2. sz. 9–10. és Jelenkor (2.) 1833. jan. 12. 4. sz. 25., *Nyilvános vizsga a nagyszombati gyermekóvó intézetben.* = Jelenkor (2.) 1833. nov. 20. 93. sz. 738., *Gemeinnützige Anstalten... in Tyrnave.* = Pressburger Aehrenlese 1833. II. fé. dec. 13. 99. sz. 399.

⁷⁸ [Pozsonyi kiseddóvók „próbatételei.”] = Pressburger Zeitung 1833. II. fé. okt. 4. 79. sz. 1005. és HKTud. 1833/II. okt. 9. 29. sz. 225.

⁷⁹ [Kolozsvár-Hidelve, az evangélikus-református iskola és előiskola próbatétele.] = Erdélyi Híradó (6.) 1833. I. fé. máj. 21. 41. sz. 333–334. és HKTud. 1833/I. jún. 1. 44. sz. 345–346.

⁸⁰ „A gyermekóvó-intézetek Pesten a’ Terézvárosban...” = Jelenkor (3.) 1834. máj. 24. 42. sz. 330.

⁸¹ *A budai asszonyegyesület jóltevő célainak előmozdítására...* = Jelenkor (2.) 1833. júl. 31. 66. sz. 482., *A budai asszonyegyesületnek adakozások.* = Jelenkor (3.) 1834. febr. 19. 15. sz. 113–114.

⁸² HKTud. 1835/I. jan. 10. 4. sz. 26.

⁸³ Pressburger Zeitung 1835. I. fé. febr. 27. 193–194. és HKTud. 1835/II. 39. sz. nov. 11. 305.

⁸⁴ Jelenkor (5.) 1836. ápr. 9. 29. sz. 113.

⁸⁵ „Tanuji valánk azon próbatétek...” = Jelenkor (4.) 1835. szept. 12. 73. sz. 576.

Telekiné Krausz Mária végrendeletében a kolozsvári protestáns „előiskolák” javára hagyott bizonyos pénzösszeget.⁸⁶ Ő volt az apai nagyanyja Brunszvik Teréz unokahúgának, Telesi Blankának, aki közreműködött a krisztinavárosi intézet felállításában.⁸⁷

Eközben a *Társalkodó* című 1832-ben indult lapban Teréz grófnő külföldi óvodaszervezéseiről is szó esik. Az egyik ilyen cikket útítársa, a vidéki birtokos Köröskényi István írta. A „Münchennek 'Au' nevű külvárosa 1832” című cikkében azt a szegénynegyedet mutatja be, ahol a Teréz grófnő segítségével megalapított nőegylet az első óvodákat felállította.

„A müncheniek ezt a város legszegényebb, legrosszabb, s romlottabb részének tartják. Tömérdek szegény napszámos, koldus, zseblopó, megesett személy; házasságon kívül szülöttek, kik hasonlólag nevelés nélkül, minden rosszra nőnek fel, teszik, mint mondják, ezen külváros lakóit... Ezen árva, koldus, szegény gyermekek csoportjában ... láthatólag fejlik csirája a leendő feslett személyeknek, romlott, zsebrontó szolgaleányoknak, koldusoknak, mindennemű vétkes és szerencsétlen embernek.” Ezeket a gyermekeken segíthetne a „védintézet”, ahol „eleven tréfálgodás, játszás, éneklés között, vidám, örömteljes élet” várna rájuk.⁸⁸

Míg Köröskényi a Brunszvik Teréz müncheni „működési terepét” jellemzi, a „Gyám-intézetek” című cikk már az eredményeket méltatja. Szerzője Kacskovics Lajos, aki 1836-tól a Terjesztő Egyesület titkáráként az óvodaügyi tudósítások hosszú sorát bocsátja szárnyára. Mint írja, „a tisztelt grófné”, aki az első hazai kisdédóvót alapította,

„Münchenben is már ötöt hozott létre; mi a münchenieknek, hogy a külföldi leányától ily nemes célú segílyt elfogadtak, dicsőségökre válik, de a grófnénak még inkább, ki a jótét irányát nem szorítja hazájára egyedül, hanem mindenfelé terjeszti, hol csak sikerülhet az.”⁸⁹

A cikk, amely egy müncheni hetilap nyomán a strassburgi „szegény-gyámolást”, s ennek kapcsán az ottani nőegylet „gyönyörű” óvodáját is bemutatja, egy kérdésbe zárt óhajzással zárul:

„Nem volna-e üdves illy egyesületet (mert eddigi asszony-egyesületeink egyéb gondokkal eltelve) hazánk' mind az 52 vármegyéjében létrehozni, melly egy budapesti közép-egyesülettel összeköttetésben azt eszközölné, hogy rövid idő múlva minden falunak lenne kisdédi gyámintézete?”⁹⁰

⁸⁶ Jelenkor (5.) 1836. ápr. 9. 29. sz. 113.

⁸⁷ HKTud. 1835/II. dec. 9. 47. sz. 371.

⁸⁸ KÖRÖSKÉNYI István: *Münchennek 'Au' nevű külvárosa.* = *Társalkodó* (3.) 1834. júl. 30. 61. sz. 241–242.

⁸⁹ KACSKOVICS Lajos: *Gyám-intézetek.* = *Társalkodó* (3.) 1834. aug. 9. 64. sz. 253–256.

⁹⁰ Uo. 255.

A fenti sorok 1834. augusztus 9-én jelentek meg, egy héttel az után, hogy az óvodaügy barátainak Teréz grófnő vezetete kis csoportja aláírta a majdani Terjesztő Egyesület alapító okiratát. Am az ügy folytatása késik, ezért Kacszkovics közel egy év múlva (Komlósi álnéven, egy képzelt nagybecskereki levelező „bőrbe bújva”) újabb cikket ír, s ebben sürgeti az egyesületalapítást, e „szent cél, dicső törekvés” megvalósítását.⁹¹

Az egyesület „támadásáról” a publikumot elsőként Simon Florent, a választmány tagjainak egyike tájékoztatja. Bevezetőjében így jellemzi a Brunsztat Teréz-től elvett (elorzott?) pest-budai óvodák helyzetét:

„... ezen intézetek majd külső, majd belső viszonyaikra nézve olly változásokon jutának keresztül, hogy némelyek hanyatló félben állnak, némelyek az eredeti szel- lemből kivetkezve az alsó népiskolák közönséges képét viselik, s tán még továbbad, valóságos normalis iskolákká fognak átváltozni. Amellett, hogy ezen iskoláknak mind belső, mind külső viszonyaik csupa véletlenségnek 's egyes emberek' jó akaratajának, néhol szeszélyének valának kitéve; arról, hogy a' kiseded-óvás a' hazában közös pártolás alá 's közös figyelembe vétessék, semmi készület nem történt...”⁹²

A cikknek volt némi Brunsztat Teréz-ellenes éle, ráadásul a szerző, felsorolva „azon néhány mély-érzelmű emberbarátot”, kik „a' kiseded-óvás' terjesztése szükségét a' hazában megpendítették”, Brunsztat Teréz „Szentkirályi Móricz és Kacszkovics Lajos urak” után említette.⁹³ Mindez Szentkirályit helyesbítésre készteni. Írásában figyelmezteti társait, hogy mégiscsak Brunsztat Teréz állította fel az első véd-intézetet”, amely „nemcsak a hazában, hanem a' Monarchia' egyéb tartományi- ban is leginkább a fent nevezett Grófné ügyekezete által” terjedt el”. Mint írja:

„... kötelességemnek tartom megszólalni, 's a' Közönség előtt őszintén megval- lani, hogy azon érdem, melly nekem tulajdonítatik, egyenesen a' Grófnét illeti, ki az ausztriai monarchiának 30 millió lakosai között első vala munkás, 's a'ki állha- tatossága által legyőzte minden akadályt. Ha mi a múlt történetektől elválva, egészen új életet kezdünk is, csakugyan mégis a' Grófné volt az, ki fáradhatatlan igyekezete által összehozza bennünket közelebb egymáshoz, kik eleinte kevés számmal mint egye- sek, most pedig számosabban mint társaság kezdet fogtunk. Legyen meg az érdemnek a' maga jutalma külsőkép is a' köz megismerésben, valamint megvan belsőkép azon édes meggyőződésben, hogy nem zúgtak le hasztalan az élet' napjai.”⁹⁴

Az idézett sorok megjelenésekor a kisededóvás apostola már Drezda felé tartva Bécsben időzött. Távozásában a háttérbe szorítását célzó törekvések is szerepet játszottak, azt azonban majd csak a négy- és félévig tartó külföldi utazásából ha- zatérve konstatálja, hogy bizony „az egyesülete” ellene alapított.

⁹¹ [KACSKOVICS Lajos] KOMLÓSI: *A' véd intézetek ügyében.* = Társalkodó (4.) 1835. júl. 8. 54. sz. 215.

⁹² SIMON Florent: *A' kiseded-óvó intézetek' ügyében.* = Társalkodó (5.) 1836. ápr. 20. 32. sz. 126–128.

⁹³ Uo.

⁹⁴ SZENTKIRÁLYI MÓRICZ: *A' kiseded-óvó intézetekről.* = Társalkodó (5.) 1836. máj. 7. 37. sz. 145.

Brunszvik Teréz óvodaalapítói érdemeit azonban számos kortársa ismerte és elismerte. Erről tanúskodnak azok a sajtócikkek is, amelyek őt a távollétében is felelemlegetik. Ezek közül való Kacs Kovics Lajos történeti visszpillantása, amelyben még azt is elismeri, hogy a Terjesztő Egyesület keletkezésére főleg Brunswick Teréz grófné 's az általa Benyovszky Zsigmond gr[óf] segítségével külföldről hazánkba áttűtetett kisedő-óvás' isteni ideája nyújtott alkalmat". Ugyanitt említi, hogy a belvárosi óvodát, „melly 1831ik évben” szintén a grófnő által alapítottatott, kezdetben „néhány adakozó emberbarát” támogatta, később azonban fenntartása egyedül Szentkirályi Móricra maradt, és „ez adott tulajdonképp alkalmat az országos egyesület” megalakítására.

„Ugyanis – mint írja – midőn 1834ik évi augusztus hónapban a' tisztelet résztevők közül Brunswick Teréz grófné, néhai Glosius Dániel táblabíró, 's tisztelet főjegyző úr [t.i. Szentkirályi Móric, a szerk.] az íránt tanácskozáznak, mint lehetne ezen intézetet a' szünteleni kollidulgatás' megszüntetésével maradandóan biztosítani, az javaslatoték, hogy Egyesület alkottassék e' végre; melly javaslat később valósítottatott is, de kiterjedt alakban; t.i. nem a haldokló intézet életbentartásául, hanem a' kisedő-óvó intézeteknek Magyarországnban eszközlendő terjesztése végett...”⁹⁵

Az 1836 és 1848 közötti sajtóban tallózva a Brunszvik Teréztől elvett első óvodák „életjeleire” is rábukkanhatunk. A három budai intézet főként a Budai Jótékony Nőegylet évenkénti beszámolóiban szerepel; ezeket többnyire a titkár Külkey Henrik jegyzi. A sajtóhírekben az első pesti óvodákról is időről-időre szó esik. Az első lipótvárosi intézetről⁹⁶ és a belvárosi óvodáról⁹⁷ hosszabb leírásokat is találunk. A beszercebányai, pozsonyi, nagyszombati óvodák – egy-egy nyilvános próbatétel, karácsonyi ünnepség és/vagy jótékonyági akció kapcsán – ugyanúgy, mint 1836 előtt, továbbra is hallatnak magukról.

Közben a kisedővás apostola újabb alapításokban (Arad, Világos, Nagybony, Pest-Buda stb.) segédkezik. „A csak tisztelettel említhető Br[un szvik]né [azaz Teréz grófnő, a szerk.] le fog jönni Szarvasra és szerkesztendi a tanodát [értsd: óvodát, a szerk.], miért neki nemcsak a' város, hanem az egész haza csak köszönetet szavaz” – írja 1845-ben a *Pesti Hírlap* hasábjain Vajda Péter.⁹⁸ Ez az út azonban elmaradt, a szintén Szarvason tanárkodó Bloch (Ballagi) Mór cikkeit⁹⁹ olvasva azonban okkal feltételezzük, hogy tervük nem Teréz miatt esett kútba.

⁹⁵ KACSKOVICS Lajos: *A magyarországi Kisedővó Intézeteket Terjesztő Egyesületről*. = Társalkodó (6.) 1837. szept. 9. 72. sz. 285–287.

⁹⁶ MÜLLER, Gottfried: *Besuch einer Kleinkinder-Bewahranstalt*. 1–2. = Pesther Tageblatt (2.) 1840. I. ápr. 17–18. Beilage 93–94. 229., 231. és KÜLKEY [Henrik]: *Pest leopoldvárosi kisedővó intézet próbatétele*. = Jelenkor (9.) 1840. okt. 3. 80. sz. 317.

⁹⁷ *A Pest-belvárosi kisedővó intézet*. = Pesti Hírlap (6.) 1846. I. fé. jan. 13. 606. sz. 31.

⁹⁸ VAJDA Péter: *Kisedővó ügye Szarvason*. = Pesti Hírlap 1845. ápr. 8. 448. sz. 233.

⁹⁹ [BALLAGI] BLOCH Móric: *Kisedővó 's még valami*. 4–5. = Pesti Hírlap 1845. ápr. 13. 451. sz. 243–244., ápr. 15. 452. sz. 247.

Brunszvik Teréz a külföldi szaksajtóval is lépést tartott, ezért tudott az iskoláskor előtt intézményes nevelés újabb intézettípusairól is, amelyek eltértek az általa is követett infant school-modelltől. 1840 őszén, Angliából hazafelé jövet felkereste az evangélikus lelkész Theodor Fliednert, aki a kaiserwerthi diakonissza intézetben 1836 óta óvónevelőket képzett. Pár héttel később, amikor Teréz még Münchenben időzött, itthon a *Honművész* című lap Fliedner intézetéről két részes ismertetést közöl.¹⁰⁰ Nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy a szerkesztő, a zene-történész Rothkrepf (utóbb: Mátray) Gábor egy olyan leírásra támaszkodott, amely Teréznek köszönhetően jutott el hozzá.

A kisededóvás apostolaként Európa-szerte tisztelt magyar grófnő a Kindergarten (gyermekkert) „atyjának”, Friedrich Fröbelnek a tevékenységéről a hazatérése után értesült, de egy ismerőse útján felvette vele a levélbeni kapcsolatot. Fröbel még az újszerű foglalkoztató eszközeit („ajándékait”) is megküldte neki, Terézünk pedig azt tervezte, hogy próbaképp felállít egy gyermekkertet, erre azonban nem került sor. A fröbeli foglalkozások csak halála (1861) után kezdtek elterjedni Magyarországon.

Brunszvik Teréz, aki maga is mesterien forgatta a tollat, jó néhány eszmefuttatást vetett papírra, ezek zöme azonban kéziratban maradt. Egy feltehetően külföldi kérésre készült francia nyelvű összeállításának fordítása „A magyar kisededóví 1838-ban” címmel először 90 év múltán a *Kisedednevelés* című lapban jelent meg.¹⁰¹ E sorok írója viszont a *Pesther Tageblatt* 1842. évi kötetében rábukkant a „Kleinkinder-Spielplätze oder Asyle” (magyarul: Kiseded-játszóterek vagy menedékhelyek) című cikkekre, amelynek névtelenségbe burkolózó, Δ-jelű szerzője egészen biztosan Teréz grófnő, kinek hagyatékában ez az írás több változatban is fennmaradt. Ebben írja:

„A legmagasabb társadalmi állásúak – a legképzettebbek, a leggazdagabbak – folyton érintkezésben kerülnek a közönséggel, a szegénnyel – a csöcselékkal (amely egyébként minden társadalmi rétegben megtalálható). Nekik tehát már önzésből is azon kell lenniük, hogy ez a közönségesség, romlottság, durvaság, hamisság stb. megszűnjék. Ennek eszköze a nevelés, s mindenekelőtt a korai nevelés; az óvoda mindennél kívánatos, és hazánk 60 helységében már van [is]...”

Szerinte még többre lenne szükség, „a keresztények, az emberbarátok és a hazabarátai” azonban, „nem mindig tudják a kellő eszközöket előteremteni. Jól jön tehát néhány tapasztalatból mondott szó” – írja, és felsorolja elképzeléseit. És a kisededóvás apostola, aki misszióját, a szellemi anyaságot Istentől eredeztette, immár a sajtó hasábjain megismétli, amit 14 évvel korábban, az első óvoda megnyitása előtt a leveleiben hoztatott:

¹⁰⁰ A' kaiserwerthi diakonissa-intézet. 1–2. = *Honművész* (8.) 1840. II. fé. okt. 8. 652–655., okt. 11. 661–662.

¹⁰¹ [BRUNSZVIK TERÉZ]: *Magyar kisededóví 1838-ban*. Közli: CZEKE MARIANNE. = *Kisedednevelés* (52.) 1927. 6. sz. 169–173.

„Minden tapasztalat megerősíti, hogy csak a vallás, és ez által az Úr közvetlen segítségével képes felmelegíteni és megváltoztatni a szíveket, embert formálva az önző, vad állatkákból”.¹⁰²

Végére érve a Brunszvik Teréz-i óvodák cikk- és híryanagának felkutatását célzó sajtóbeli kalandozásunknak, megállapíthatjuk, hogy a hazai lapok hasábjain az 1829. augusztus 15. és 1836 áprilisa között eltelt hat év és nyolc hónap során legalább nyolcvan alkalommal esik szó az 1828-ban magyar földbe plántált új gyermekintézményről. Az egy-két latin nyelvű rövid hírt leszámítva a szempontunkból érdekes sajtóközlemények fele magyar, fele pedig német nyelvű, ez utóbbiak számaránya tehát még a reformkor első éveiben is jelentős volt. A legtöbb óvodai témájú írást a főbb hírlapokban, s közülük is elsősorban a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitungban* (16), a *Hazai és Külföldi Tudósításokban* (15), a *Pressburger Zeitungban* (8) és a *Jelenkorban* (8) találtuk. [A zárójelbe tett számok az egyes lapokban talált óvodai tárgyú írások számát jelzi.] A fenti orgánumok szórakoztató mellék-, és társlapjai közül elsősorban a pozsonyi *Aehrenlese* (10) és a *Hasznos Multságok* (6) említendő. A végére hagytuk a színvonalas enciklopédikus folyóírást, a *Társalkodót* (4), amelyben Széchenyi is szívesen publikált. (1836 után ez a lap lesz az óvodai irodalom fő szócsové.)

A szóban forgó évek időszaki sajtótermésének áttekintése közben, amint arra már utaltunk, több érdekes jelenséget észleltünk. Ilyenek voltak pl. a hazai lapok olykor érthetetlen érzékletlensége, a hírzáratok, a közlemények megjelenésének késleltetése stb., amelyekre nem mindig találtunk magyarázatot. Azt viszont el kell ismerni, hogy a fentebb felsorolt orgánumok a hírek, köszönetnyilvánítások, meghívók, beszámolók stb. közreadásával sok szolgálatot tettek az óvodai mozgalomnak, és jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az új intézmény mibenlétéről és hasznáról a publikum képet kapjon.

Az általunk vizsgált időszak a hazai óvodatörténet egyik legtöbbet kutatott fejezete, ennek ellenére teli van fehér foltokkal és olyan kérdésekkel, amelyeket illetően a megnyugtató válasz még várat magára. A kutatás mintha nem ismerte volna fel az egykorú sajtó forrásértékét, máig nem méltatta kellő figyelemre az egykorú lapokat, amelyekben pedig bőséges óvodaügyi hír- és cikkanyag lappang. Igaz, ezek között nincs tudományos színvonalú tanulmány, sőt a nevelésméleti és -módszertani kérdéseket érintő írások száma is elenyésző, ez azonban nem csoda, hiszen az adott kor az óvodapedagógia kialakulásának kezdeti időszaka. Ezzel szemben az általunk fellelt és jegyzékbe vett tételek az óvodai mozgalom eseményeire, Brunszvik Teréz tevékenységére és az egyes óvodák történetére vonatkozólag sok új információt tartalmaznak. Új adatokra és összefüggésekre olykor a legváratlanabb helyeken sikerült rábukkannunk. Tapasztalataink alapján mondhatjuk: nem hagyhatók figyelmen kívül még az újságok kurta hírei sem, mint aho-

¹⁰² [BRUNSZVIK Teréz]: *Kleinkinder-Spielplätze oder Asyle*. = Pesther Tageblatt (4.) 1842. márc. 8. 57. sz. 229. [Fordítását l. Brunszvik Teréz. *Versék cikkek, levelek, naplőidézetek*. (Bev., vál., jegyz.: HORNYÁK Mária.) Martonvásár, 2000. 17–18., 45.]

gyan a német sajtót sem mellőzhetjük, ha az egykorú óvodatörténeti tabló megalkotásánál valamelyest is a teljességre törekszünk. Annál is inkább, mivel nem mellőzték ezeket az óvodaügy hőskorának jórészt névtelen tollforgatói sem, akik minden, az időszaki sajtó nyújtotta lehetőséget, alkalmat, előnyt igyekeztek hasznosítani ügyük szolgálatában.

Közben aligha gondoltak arra, hogy soraikkal minket, kései utódokat is szolgálni fognak, közelebb hozva hozzánk korukat, a reformkort, „ezt a régi eszményi világot, ezt az elsüllyedt csodás Atlantist, hogy megtanítsanak bennünket, viharos, hányt-vetett kor gyermekeit újra remélni, hinni az örök értékekben és a nemzet jövőjében.”^{103*}

MÁRIA HORNYÁK

Les écoles maternelles de Teréz Brunszzvik et la presse de l'époque

Teréz Brunszzvik a fait ouvrir la première école maternelle de l'Europe Centrale le 1 juin 1828 à Buda, selon le modèle de l'infant school' anglais (salle d'asyle). A l'introduction de cette institution jusque-là complètement inconnue, et à la destruction des préjugés, l'autorité de la presse était également très importante. En résultat de la publication d'un grand nombre de lettres et de brochures d'agitation par la comtesse Teréz, la presse périodique a également prêté attention à l'école maternelle. Quels sont les caractéristiques des premiers écrits parus dans la presse? Quels journaux étaient les premiers à faire connaître la nouvelle institution? En général, quel était le rôle de la presse à cette époque précoce de l'école maternelle, et quelles étaient les connaissances transmises à la postérité à ce sujet-là? L'auteur examine de façon détaillée les organes de presse des années 1828–1836, cherche les réponses à ces questions et à d'autres semblables. Par son ouvrage substantiel il démontre les lacunes de la recherche au sujet de l'histoire des écoles maternelles, surtout quant à l'importance de ces organes, parmi lesquels il faut accentuer ceux de la presse de langue allemande de Hongrie.

¹⁰³ PRAHÁCS Margit: *Brunszzvik Teréz naplói és feljegyzései*. = Magyar Szemle 1939. 192–200.

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült (T 038109).